

**ÜNLÜ ŞARKİYATÇI E. G. BROWNE'IN
DOĞU EDEBİYATLARINA İLGİSİ OSMANLIYLA BAŞLAR**

Dr. Hasan ÇİFTÇİ*

ÖZET

Bu yazıda, ünlü İngiliz şarkiyatçı Edward Granville BROWNE'in, başta Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere, Doğu Dillerine ilgisi üzerinde durulacaktır. Onun, bütün ömrünü uğruna harcadığı Doğu edebiyatı, tarih, din ve kültürlerine merakı, 1877 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlıya ve Osmanlıca'ya sempati duymakla başlar. Bu nedenle ilkin Osmanlıca Türkçe'si, ardından Farsça ve Arapça'yı öğrenir. Araştırmalarda bulunmak ve edebiyat çevreleriyle görüşmek üzere defalarca İstanbul'a, Türkiye'ye gelir. E. J. Wilkinson Gibb'in erken gerçekleşen vefatı üzerine yarım kalmış olan Osmanlı Şiir Tarihi'ni (*A History of Ottoman Poetry*), o tamamladı. O, bütün ömrünü asıl mesleği tıp yerine, Doğu Dilleri, edebiyatları, din, kültür ve tarihlerini araştırmaya harcayan bir şarkiyatçıdır.

Edward Granville BROWNE (1862-1926):

Browne'in Türkçe ve Türklerle ilgili serüveni hayatının seyri paralelinde sürdüğü görülür. Dolayısıyla bu yazı aynı zamanda onun kısa biyografisini de içerecek bir nitelik taşıyabilir.¹

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Doğu Dilleri Bölümü Öğrt. Üyesi.

¹ Onun biyografisi, edebî, ilmî, sosyal ve siyasal faaliyetleri için, Edward Browne'in *Yek Sâl der Miyân-i İrânîyân* (Farsça'ya çev. Zebîhullah-i Mansûrî, İntişârât-i Sagâ, Tahran 1375 hş. (muk.), s. 13-67). aynı eserin orijinali olan *A Year Among The Persians*, (A And Black Company, 1927, London, England, giriş s. VII-XXI, 1-19) başta olmak üzere şu kaynaklara bakınız: Browne, E.G., *A Literary History of Persia*, (muk.) Cambridge 1902-1924; aynı müellif, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân* (çev. Muctebâ'î, Fethullah), İntişârât-i Murvârid, Tabran 1373 hş., muk., s. 4-12; Muhammed Kazvîni, *Dovre-i Kâmil-i Bîst Makâle-i Kazvîni*, nşr. Abbâs İkbâl, Dûnyâ-yi Kitâb Tahran 1363 hş., II, 292-333; Kurd Ali, Muhammed, *el-Mu'âsirûn*, Damaşk 1980/1401, s. 104; Bedevî, Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-nusteyrikîn*, Kahire 1984, s. 51-53; Nickolson, R. A.,

“Doğu kültürünü ve İslâm medeniyetlerini kendi ülkesinde ve Batı’da ilk ve en iyi biçimde tanıtan araştırmacılardan”² biri olarak bilinen İngiliz doğubilimci E. G. Browne, 7 Şubat 1862’de Gloucestershire’de varlıklı bir aile (anne ve babası mühendis)³ çocuğu olarak doğdu, 5 Ocak 1926 yılında Cambridge yakınlarında vefat etti. Glenalmond’da (Trinity Collage’de)⁴ ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, 1884 yılında İngiltere’de yönetici ve aristokrat çocuklarının okuduğu ünlü Eton kolejini bitirince, bir gemi sanayiinde yönetici olan Babası Benjamin Browne, oğlunun mühendis veya doktor olmasını istiyordu. Fakat o babasıyla aynı fikirde değildi.⁵ Kendisi bu hususta şöyle der:

“Sanatkâr olan babam sanayi kurumlarından birinin müdürlüğünü yürüttüğü için benim, sanayide çalışıp mühendis olmamdan yanaydı. Fakat ben iki nedenden dolayı endüstri mühendisliği tahsilini yapmak istemiyordum: Birincisi, o dönemin sanayi ve özellikle yeni sanayi eğitimi, ilkel ve sınırlıydı ve bugünkü gelişmiş metotlarla öğrencilere eğitim imkânını sağlamıyordu. İkincisi, babadan kalma bir mesleğe sahip çıkıp onu sürdürmek istemiyordum.”⁶

Browne, kolejde bir dereceye kadar öğrenmiş olduğu Hintçe ile ilgili öğrenimini devam ettirebileceği bir iş bulmak istiyordu. Böylece Doğuya gitmek ve Doğu kültür ve dillerini araştırma arzusuna uygun olarak, babasının onun için ikinci bir alternatif şeklinde ileri sürdüğü tıbbi okumayı tercih etti:

Catalogue of the oriental Mss belonging to the late E. G. Browne, Cambridge 1932 (bu kaynağa ulaşamadım); G. Michael Wickens-Juan Cole-Kamran Ekbal, “Browne”, *Encyclopaedia Iranica*, London 1985-, VI, 483-487; Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “BROWNE, Edward Granville”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 336-337; Dehhdâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, Tahran 1337-1346 hş., X, 811-12, I-I; Muctebâ’î, Fethullah, “Browne”, *Dânişnâme-i Cihân-i İslâmî*, Tahran 1375 hş./1997, B II, s. 618-20; Komisyon, *Ferheng-i Hâverşinâsân*; (editör, Pervîz Muşkinnijâd), Tahran 1382, II, 181-191; Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi* (çev. Çavuşoğlu, Ali), Akçağ Ankara ts., I-II, 13; Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2001, s. 47-48 ve başka sayfalar.

² Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “BROWNE, Edward Granville”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 336.

³ Kurd Ali, Muhammed, *el-Mu’âsirûn*, Damaşk 1980/1401, s. 104.

⁴ Bk. Abdurrahmân Bedevî, *Mevsû’atu’l-mustesrikîn*, Kahire 1984, s. 51; Michael Wickens-Juan Cole-Kamran Ekbal, “Browne”, *Encyclopaedia Iranica*, London 1985-, VI, 483; *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul, VIII, 237.

⁵ Browne, E. G., *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân* (Farsça’ya çev. Zebihullah-i Mansûrî), İntişârât-i Sagâ, Tahran 1375 hş., (muk.) s. 56; krş *A Year Among The Persians*, A And Black Company, 1927, London, England, (giriş) s., VIII.

⁶ Browne, *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân* (muk.), s. 48.

“Babam, iki işten birini tercih etmemi istiyordu: Ya sanayi dalını okuyup sanayi mühendisliği diplomasını almalıydım ya da gelecekte doktor olmak için tıp tahsilini yapmalıydım. Ben, özlemimi duyduğum Doğu yolculuğunu gerçekleştirmek için, tıp öğrenimini amacıma daha uygun buldum, dolayısıyla bu dalı takip etmeyi tercih ettim.”

“Babam, benim tıp tahsiline razı olduğumu görünce, samimi dostlarından olan bir doktora sordu: “Şayet doktor olmasını istediğiniz bir çocuğunuz olsa, tıp ilmini tahsil etmesi için, onu hangi üniversiteye gönderirdiniz? O da bir an tereddüt etmeden: ‘Cambridge Üniversitesi Tıp Fakültesine’ dedi. Böylece ben, Ekim 1879 yılında Cambridge Üniversitesine kaydoldum...”⁷

Ancak ileride de görüleceği gibi, Browne tıp fakültesini bitirip doktor olduysa da bu mesleği icra etmemiştir.

Ondan söz eden hemen bütün kaynakların ifade ettiği gibi, Browne tıbbı başlamadan iki yıl önce, Osmanlıya ve Osmanlıca Türkçe’sine sempati duymaya başlar. Daha sonra bir tutku haline dönüşen bu sempatiyi onda harekete geçiren asıl faktör, 1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşıydı. Brown’ın *A Year Among The Persians* (Farsça’sından istifade edilen, *Yek Sâl der Miyân-i Îrâniyân*) adlı eserine bir giriş yazmış olan kırk yıllık akademisyen arkadaşı Sir E. Denison Ross, onun hayatındaki bu manevî dönüm noktasını şöyle açıklar:

“Fakat şu temel noktayı belirtmek lâzımdır: Edward Browne’ın manevî hayatı Osmanlı-Rus savaşının meydana geldiği 1877 yılında başladı. Yapısı itibariyle güçsüzlerden yana olan Edward Browne, Rusya’nın Osmanlıya saldırdığını duyunca, hemen Osmanlı’yı destekledi; kendi ifadesiyle, ‘Türkiye’nin bağımsızlığı ve kurtuluşu için canını bile feda etmek istiyordu’”⁸

Bizzat kendisi tarafından da ayrıntılı olarak dile getirileceği gibi, bu gelişme üzerine Browne’ın, Osmanlıya ve Türklere karşı sevgisi artarak devam eder. Ruslara karşı savaşmak için, Osmanlı ordusunda görev almayı bile düşündü ve hatta Plevne’nin düşmesine bir Türk kadar üzüldü:

⁷ Browne, *a.g.e.* (muk.), s. 56; krş aynı eserin orijinali, *A Year Among The Persians*, (giriş) s. 11; krş. G. Michael Wickens-Juan Cole-Kamran Ekbal, “Browne”, *Encyclopaedia Iranica*, VI, 483-487; Tıbbı başlaması tarihini 1875 yılını verenler de vardır. Fakat biz, kendisi tarafından verilen tarihi tercih ettik, doğrusu da bu olmalıdır. Bk. *A Year Among The Persians* (giriş) s. 11. Farsça çeviride de hata vardır. Bk. *Yek Sâl der Miyân-i Îrâniyân* (muk.) s. 56.

⁸ Browne, *Yek Sâl der Miyân-i Îrâniyân* (muk.), s. 18-19; krş. orijinali *A Year Among The Persians* (giriş) s. VII; krş. Muctebâ’î, *a.g.e.*, B II, s. 618-20.

“Her halükarda 1877-78 yıllarındaki Rus-Osmanlı savaşı sırasında Doğuya ilk defa aşırı bir ilgi duydum. Kural olarak daha çok gençler savaş konularına ilgi duyarlar ve ben de her gün gazetelerden Rus-Osmanlı savaşıyla ilgili haberleri dikkatle okurdum. Başlangıçta o savaşa olan ilgim, sadece merak ve haber edinmekten öteye gitmezdi. Fakat daha sonra Osmanlıların kahramanca dirilişi ve her türlü fedakarlıkla Ruslara karşı duruşlarını görünce, bu ilgi Osmanlıyı övmeye ve yüceltmeye dönüştü.”

“Doğrusu Osmanlının kurtulması koşuluyla her an kendimi feda etmeye hazırdım. Fakat Türklerin Plevne’de yenildiklerini duyduğum zaman, o kadar üzüldüm ki, gözümde sanki İngiltere yenilmişti. Türklerin sevgisi bende o derece artmıştı ki, gözümde Türk askerleri efsanelerdeki kahramanlar olmuştu; ben de onlar gibi olmayı, savaş meydanında onlarla sanki kendi vatanımızı ve mazlumluğumuzu savunurcasına öldürülmeyi arzuluyordum.”

“Bu güçlü hislerin, gençlik dönemlerime ait olduğunu belirtmek istiyorum. Zira o zaman on altı yaşından fazla değildim, on altı yaşında iken her tür ilgi, insanda güçlü hale gelir. O zaman tek hedefim, bir subay rütbesiyle Osmanlı ordusuna katılabilmek ve Türkiye’yi savunmak amacıyla savaşmaktı...”

“Okuyucular bu satırları görünce gülmseyebilirler, beni saf bir insan olarak düşünebilirler. Fakat gerçeği söylemek gerekirse o zamanki arzu ettiğim şey buydu.”⁹

Ancak babası, onun o dönemdeki bu fikirlerini, geçici bir gençlik arzusu olarak görür, pratiğe dökmesini engeller. Bununla birlikte Edward Browne, Osmanlıya ve ardından Doğu ülkelerine karşı kendisinde uyanan bu ilgiden sonra, özellikle Osmanlıya karşı söz konusu aşırı şevkini tatmin etmek için, kendi kendine önce Türkçe’yi, ardından Arapça ve Farsça’yi öğrenmeye çalışır.

“...Bu nedenle kendi aşırı şevkim teskin etmek için aklıma Türk Dilini öğrenmek geldi... O dönemde, konuyla ilgili araç ve gereçleri temin etmek bugünkünden daha zordu. Fakat sonunda Barker kitapçısı tarafından basılmış İngilizce bir Türk Dili Grameri’ni buldum ve işe başladım... Türkçe’yi öğretecek bir öğretmenim olmadığı için çaresiz okulda Latin ve Yunan dillerini nasıl okuduysam Türkçe’yi de aynı şekilde okumaya çalıştım... Bir süre böyle geçince bir de baktım, soldan sağa yazılan İngilizce’nin aksine Osmanlıca’nın sağdan sola yazıldığını fark ettim.¹⁰ Türkçe’yi adı geçen kitaptan öğrenmeye çalıştığım sıralarda, telaffuz hususunda büyük hatalar yapıyordum.”

⁹ Browne, *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân* (muk.), s. 51-52.

¹⁰ Yazar, Osmanlı döneminde, Arapça alfabeyle yazılan Türkçe’yi kastediyor.

Kendi ifadesiyle Browne'in, ilk Türkçe öğretmeni, bir süre İstanbul'da kalmış ve Osmanlıya sevgi beslediği için, bilahare kilise tarafından aforoz edilmiş olan İrlandalı bir keşiştir. Fakat kendisinden, hem Türkçe dersi, hem de Osmanlıyla ilgili bilgi aldığı bu keşişten ayrılmak zorunda kalır:

“Bunlarla birlikte bir Türkçe öğretici bulana kadar, yavaş ilerliyordum. Öğretmenim meşhur Kırım savaşına katılmış İrlandalı bir keşişti. İhtiyaçlarını karşılayabilecek kadar Türkçe'yi bildiğinden, Kırım savaşına katılmış olan İngiliz askerleri ve subayları Türkçe'yi bilmedikleri için, ona tercümanlık görevini vermişlerdi.”

“...O birkaç yıl Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da kalmış, Türk Dili ve edebiyatına meraklı olduğu için, orada birçok dost kazanmayı başarabilmişti.”

“Adı geçen şahsı bulup bana Türkçe öğretmesini rica ettiğim zaman, aforoz edilmiş bir keşiş sayılırdı. Çünkü Osmanlı-Rus savaşında açıkça Türkleri himaye ediyordu, oysaki Türklere taraftar olmak İngiltere'de zamanın modasına aykırıydı. Özellikle Bulgarların trajedisi büyük bir yankı uyandırmış ve bütün o korkunç olaylar (doğru ya da yalan) Türklere hesabına yazılırdı. Çünkü Bulgarlar da Türk olarak bilinirdi.”

“Hıristiyanlar, bu İrlandalı keşişin çalıştığı kilisenin reisine şikâyetle bulunarak, 'eğer bu adam hâlâ burada kalmak istiyorsa Hıristiyanlar, yardım adı altında kiliseye verdikleri aidat ve hediyeleri vermeyecekler', dediler. Vaziyetin böyle olduğunu gören İrlandalı keşiş oradan ayrılmak zorunda kaldı.”

“Ben o keşişten ne kadar çok merakla Türkçe'yi öğrenmek istiyordum, o da o oranda bana öğretmek istiyordu. Onunla her gece saatlerce beraber olurduk ve onun, Osmanlı ile İstanbul hakkındaki sohbetlerini yorulmadan dinlerdim... Allah onu başışlasın... Çünkü bu İrlandalı keşiş, sonra Afrika'ya gitti, oradaki dini görevlerini yapmaya devam ettiği sırada vefat etti...Ondan ayrıldıktan sonra ne yapacağımı.. şaşırımdı.”¹¹

Browne, adı geçen keşişten ayrıldıktan sonra, dönemin Avrupa'nın en büyük Türkolog'u Sir James Redhouse'a bir mektup yazar. Kendisinden olumlu yanıt alınca, ondan Türkçe derslerini almak için Londra'ya gider. Ayrıca o dönem Londra'da bulunan Türk diplomatlardan da istifade eder:

“Aniden, eğer Sir James Redhouse'a bir mektup yazarsam, bana bir yol gösterebileceği, aklıma geldi. Çünkü Sir James Redhouse o dönem İngiltere'nin belki de Avrupa'nın en büyük Türkolog'u idi. Adresini bilmediğim için mektubu kendisine, onun kitaplarını basan yayınevi aracılığıyla gönderdim.”

¹¹ Browne, *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân* (muk.), s. 52-54.

“Uzun süre geçmeden Sir James Redhouse’a göndermiş olduğum mektubun cevabı geldi. Avrupa’nın bu büyük bilim adamı Türkolog’un, mektupta beni, her ne zaman Londra’ya uğrarsam kendisiyle görüşmeye davet ettiğini, tam bir sevinçle şahit oldum. Ayrıca ondan istemiş olduğum bütün notları da göndermişti.”

“Londra’ya gittiğimde, sadece adı geçen ilim adamıyla görüşmeyi başarmakla kalmadım, onun aracılığıyla, Osmanlının Londra’daki elçiliğinde çalışan birkaç Türk diplomatıyla da tanıştım. Onlarla tanışmam, Türk Dili çalışmalarımda mesafe kat etmeme yardımcı oldu. Çünkü duru ve mahallî lehçesiyle Türkçe’yi bizzat onların ağzından dinleyerek öğreniyordum.¹²

Browne Türkçe’nin daha doğru bir ifadeyle Osmanlı Türkçesi’nin, edebiyat, tarih ve kültürüyle daha mükemmel kavranması için, Arapça ve Farsça’nın da bilinmesi gerektiğini anlamış, üniversitede birinci sınıftan itibaren o iki dilin derslerini de almaya başlamıştı:

“Tıp tahsili, zamanımın çoğunu almakla birlikte, Türk dilinin peşini bırakmış değildim. Türk diline hakim olabilmenin, Arap ve Fars dillerini de bilmem gerektiğini kavradığım için, bu iki dili de öğrenmeye karar verdim.”¹³

“Üniversitenin ilk yılında Arapça’yı, bu dilin tartışılmaz uzmanlarından biri olan, tanıtmama ve övmeme ihtiyacı olmayan Profesör Palmer’den aldım. İngiltere’de ondan daha iyi Arapça’ya hakim bir kimseyi görmedim, öğrencilere Arapça’yı ondan daha iyi öğretebilecek birini de bilmem. Profesör Palmer’in yanında bir yıl okuduğum Arap Dilinde, beş buçuk yıldan daha fazla okumuş olduğum Yunan ve Latin dillerinden daha çok ilerleme kaydettim.”

“O vakit Profesör Cowel’dan da Farsça’yı okumaya başladım. Fakat Profesör Palmer ve Profesör Cowel Cambidge Üniversitesinde sürekli kalmadıkları için, bir Hintli doçentin yardımından da istifade imkânını buldum.”¹⁴

Yukarıda adı geçen arkadaşı Denison Ross, onda inkişaf etmeye başlayan, İslâm ülkeleri, din, tarih ve kültürlerini öğrenip araştırma merakının nedenini şöyle açıklar:

“Osmanlı-Rus savaşında, “Henüz on altı yaşında olan Edward Browne’ın, Türkiye’nin bağımsızlığına olan ilgisi, Türk dilini bilmiş olmasından kaynaklandığını söyleyemeyiz. Çünkü o henüz Türkçe’yi ve diğer Doğu dillerini öğrenmemişti.”

---

¹² Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 52-56.

¹³ Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 57

¹⁴ Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 57-58.

“Aksine, Rusya'nın Türkiye'ye saldırması ve Edward Browne'ın Osmanlı ve diğer İslâm milletlerinin bağımsızlığına olan ilgisi, onu Doğu dillerini öğrenmeye sevk etti, Türkiye'deki Müslümanların bağımsızlığını daha iyi korumak amacıyla mücadele etmek için, ilk etapta Türkçe öğrenmeyi düşündü.”

“Edward Browne Türk dilini öğrenmek için, Barker kitapçısı tarafından Londra'da basılmış *Türk Grameri* adında bir kitabı satın alarak okumaya başladı. Onun şarkiyatçılık serüveni, bu kitabı satın alarak okumakla başladı.”¹⁵

Akademisyen arkadaşı Sir E. Denison Ross onun, doğası gereği Latin ve Yunan dillerine karşı ilgisizliği hususunda da devamla şöyle der:

“Avrupalı gençler okuldaki öğrenimleri sırasında genelde, Avrupa dillerinin kökü olan Latin ve Yunan dillerine merak duyarlar. Fakat Edward Browne ne antik Yunan diline ilgi duydu ne de Latin diline; aksine bir danışman ve rehber olmaksızın kendi kendine, nihâf yeteneğini Doğu dilleriyle ilgilenmede keşfetti, özellikle de Doğulu İslâm milletleri dillerine merak sardı.”¹⁶

Fakat Edward Browne, Latince ve Yunanca'ya karşı onda oluşan o zamanki olumsuz düşüncesinin, sonradan (kitabın basıldığı 1893 yılında) değiştiğini belirtir:

“Okuldaki öğrenimim tarih, coğrafya, matematik, geometri, İngiliz dili, Latin ve Yunan dillerinden ibaretti. Koleji bitirince Latin ve Yunan dillerinden pek bir şey öğrenmemiştim, doğrusu o iki dili sevmemişim.”

“Fakat bugün, o zamanki görüşümün aksine, o iki dilin önemli olduğunu anlıyorum. Ancak o zaman kolejdeki eksik öğretim tarzı nedeniyle, ne o iki dilden bir şey öğrenebildim, ne de onlara ilgi duyabildim.”¹⁷

Edward Browne, bir taraftan tıp öğrenimini sürdürürken ve diğer taraftan Türkçe'yi öğrenmeye devam ederken, Türk dili ve tarihi alanlarında daha fazla araştırma yapmak amacıyla, 1882 yılında iki ay kadar uzun bir tatil için İstanbul'a gelir. İstanbul'dan memnun ayrıldığı gibi, Doğu kültürüne karşı sevgisi daha da artar.¹⁸

¹⁵ Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 19; krş. orijinali *A Year Among The Persians* (giriş), s. VII.

¹⁶ Bk. aynı yerler.

¹⁷ Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 48

¹⁸ Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddede, onun 1884 yılı yaz tatilini İstanbul'da geçirdiği belirtilmişse de (bk. Topuzoğlu, Tcvfik Rüştü, “BROWNE, Edward Granville”, *DİA*, VI, 336-337) Browne eserinin mukaddimesinde, 1882 yılı yazında İstanbul'a geldiğini belirtir. Diğer kaynaklar da teyit etmiştir. Bk. *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân* (muk.), s. 58.

“Babam benim, gerçekten Doğu Dillerine merak duyduğumu görünce, tahsilimin üçüncü sınıfı sınavlarında, iyi bir başarı göstermem koşuluyla, dinlenmek için iki aylığına beni İstanbul'a göndereceği sözünü verdi.”

“Sınavda iyi bir başarı yakalayınca, babam sözünde durdu, 1882 yazında beni İstanbul'a gönderdi. Sonunda arzuladığım şeye kavuştum ve Osmanlı başkenti camilerinin minareleri üzerinden ezan sesini duymaya muvaffak oldum.”

“Doğu topraklarına yolculuk yapmış veya yapmakta olan bazı kimseler, karamsar olarak döner, şevkleri tamamen kırılabilir.”

“Sebebine gelince: Bu şahıslar hayallerinde tuhaf şeyler görmeyi beklerler; Osmanlı ülkesine veya diğer Doğu ülkelerine gidip hayallerindeki şeyleri bulmayınca, şevksiz ve ümitsiz olurlar. Fakat ben, tuhaf şeyleri veya acayip manzaraları görmeye âşık değildim, efsane peşinde koşturmuyordum ve bu nedenle İstanbul'u görmek, zevkimi eksiltmediği gibi, aksine iki ay sonra İngiltere'ye döndüğüm zaman Doğuya olan merakımın daha da arttığını gördüm.”¹⁹

İstanbul'a gelmesiyle kader, onun ilgisini Türkçe'ye ek olarak başka bir alana daha çekti. Çünkü Fars şiirine ve özellikle tasavvufi ve irfânî şiire karşı onda, gittikçe artan aşırı bir ilgi oluşmuş, dolayısıyla bu tarihten sonra vefatına kadar bilimsel, kültürel ve siyasal faaliyetlerinin azami kısmını, Fars edebiyatı ve kültürüne vakfetmiştir. Yukarıda adı geçen akademisyen arkadaşı Denison Ross, bu gelişmeyi şöyle anlatır:

“1882 yılında, 21 yaşındayken Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a gitti. Amacı Türk milleti tarihi ve dili alanlarında daha fazla araştırma yapmaktı...”

“Fakat onun kaderi başka bir şeyi gerektiriyordu; Osmanlı (Türkiye)'da İran şiirine, özellikle İran edebiyatına ve tasavvufi mistik şiire tutkun oldu; Hâfız, Sa'dî ve Firdevsî'nin kucağında yetiştiği muhiti görmek ve 'Şiraz'ın duru toprağını ziyaret etmek' amacıyla İran'a gitmeye karar verinceye kadar, bu ülkeye karşı içindeki merak gittikçe arttı. Sonunda 1887 yılında amacına ulaşmayı başardı...”²⁰

Bunun yanında, onun Osmanlıyı ve Türk tarih, edebiyat ve kültürünü araştırmayı sürdürmesine engel olmadı. Nitekim yakın dostu ünlü Türkolog J. W. Gibb'in ölümü (Kasım 1901) üzerine yarım kalmış olan, onun Türk edebiyatı ve şiiriyle ilgili *A History of Ottoman Poetry* adlı eserinin ilk cildi dışındaki beş cildinin ikmal ve neşrini, Browne üstlendi; kitabın kalan ciltlerinin bütün konularını yeniden inceledi, eksik bölümlerini tamamladı; şiirleri de eserin asıl metniyle birlikte neşretmek için kaynaklarına baş vurarak yedi yıllık (1901-1908)

¹⁹ Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 58

²⁰ Browne, *a.g.e.*, (muk.), s. 19-20.

yorucu bir çalışma ile tamamladı. O bununla da yetinmedi, Gibb'in annesinin, oğlunun hatırsını canlı tutmak üzere, büyük bir servet bağışlayarak, kazancından, Fars, Türk ve Arap edebiyat ve tarihlerine dair ana kitapların neşredilmesi için onun adına bir vakıf (Gibb Foundation/Gibb Memorial Trust) kurmasını ve 1926 yılına kadar, anılan mevzularda elli ciltten fazla kitabın yayımlanmasını sağladı.²¹

Daha sonra defalarca (1882 yılı dışında, 1887'de Trabzon ve Erzurum üzerinden İran'a gitti, 1907'de Kıbrıs'ta, 1908 İstanbul'da bulundu), Türkiye'ye uğradı, Rıza Tevfik, Halil Halid Efendi başta olmak üzere dönemin başka entelektüel Türk bilim adamlarıyla yakın dostluklar kurdu, bilimsel faaliyetler hususunda onlarla dayanışmasını sürdürdü.²² O dönem Türkiye'deki yenilikçi-özgürlükçü siyasî hareketleri de yakından izledi.

Gibb'in eserinin son cildini matbaaya verdiği sırada (24 Temmuz 1908), İstanbul'da bulunan Edward Browne, Türkiye'de meydana gelen söz konusu olumlu gelişmelere yönelik sevincini şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Bu cilt matbaada olduğu sırada 24 Temmuz 1908'de İslâm dostlarını ve bilhassa Türk dostlarını sevince gark eden yenilik hareketleri başlamıştı; Türkiye yeniden meclisle idare edilecek olan hür bir ülke olmuştu. Sonsuza kadar ortadan kalkmış olmasını temenni ettiğimiz eski kötü günler geride kalmıştı. Artık muhabirler ve sansürcüler yoktu ve Türk edebiyatı bir kez daha canlanacaktı."²³

Yukarıda da işaret edildiği gibi Edvard Browne, 1882 yılındaki yaz tatilini İstanbul'da geçirip İngiltere'ye döndükten sonra Cambridge üniversitesindeki öğrenimi iki yıl daha devam eder, kendi ifadesiyle: "Şark dilleri öğrenimine daha fazla zaman ayırabilir." Bu arada Mirza Muhammed Bâkır Buvânâtî adında, İngiltere'ye yerleşmiş bir İranlı'dan Farsça derslerini almaya başlar. Bir taraftan da fakülteden arta kalan boş zamanlarında, o dönemde İngiltere'de okuyan İranlı öğrencilerden yararlanır.

²¹ Çünkü Browne'in akademisyen arkadaşı Ross, ölümünden sonra onun *A Year Among The Persians* (Farsça'sı *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân*) adlı eserine 1926 yılında yazdığı mukaddimede bu bilgileri verir. Bk. adı geçen eser, s. 25-26 dipnot; krş. Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi* (çev. Çavuşoğlu, Ali), Akçağ Ankara ts., I-II, 13, III-V, 9-13

²² Bk. Kazvîni, *a.g.e.*, II, 303; Gibb, *a.g.e.*, I-II, 13; *Yek Sâl der Miyân-i İrâniyân*, s. 58, 68 vd.

²³ Gibb, *a.g.e.*, I, 13-14.

1887 yılında tıp öğrenimini bitirdikten sonra Pembroke Koleji'nde hoca oldu. Fakat bu mesleği icra etmedi.²⁴ Aynı yıl gemiyle ilkin Trabzon'a oradan da hayvan sırtında karayoluyla Erzurum ve Doğubeyazıt üzerinden İran'a gitti. Bu gezisiyle ilgili notlarını, *A Year Among The Persians* adlı kitabında yayımladı. İngiltere'ye dönünce (1888) Cambridge'te Farsça okutmanı olarak tayin edildi. 1902 yılında da aynı üniversitede C. Rieu'nün yerine Arapça profesörü oldu.

Uzun bir süre Cambridge Üniversitesinde görev yapmış olan Browne'in, akademisyen arkadaşı Sir Denison Ross'un da ifade ettiği gibi, Doğu eserlerini ve kültürünü yoğun olarak araştırması yanında, siyasî meselelerle de ilgilenmek için vakit bulmuş olması çok şaşırtıcıydı. O hayatta iken her ne zaman zayıf bir toplum veya millet haksızlığa uğradıysa, onu himaye etmiş, Osmanlı-Rus savaşında Osmanlıya taraftar olduğu gibi, İngiltere'nin Güney Afrika'daki Boir Kabileleriyle savaşında, Boir kabilesini ve yine Rusya, Fransa ve İngiltere'nin İslâm ülkeleri ve özellikle İran'daki siyasetlerine karşı çıkarak İran'ı desteklemiş, hatta İngiltere'nin hiçbir şekilde İran'ın iç işlerine karışmamasını istemiş ve bu uğurda kendi ülkesinde sıkıntılara katlanmıştı.²⁵

Arkadaşı Ross'un belirttiği gibi, Edward Browne yaşadığı sürece Doğu ve Ortadoğu ülkelerinden Batı üniversitelerinde okumaya giden Türk, İranlı, Arap ve diğer milletlerden öğrencilere ve araştırmacılara maddî-mânevî destek sağlamış, evi ve üniversitedeki odası, davete gerek kalmadan, bilim adamlarının bir araya geldiği ilim meclisleri ve Doğu edebiyatları, kültürleri, dinleri ve sosyal meselelerinin konuşulup tartışıldığı, tanıtıldığı merkezler olmuştu.²⁶

Neticede Edward Browne ile birlikte bir takım ilmi faaliyetlerde bulunmuş olan onun yakın dostu İranlı ünlü bilim adamı Muhammed-i Kazvîni, vefatı üzerine yazdığı bir makalede, kendisinin Doğu/İslâm edebiyat ve kültürüne karşı bir tutku haline dönüşen merakı ve bu uğurda ömrünü vermiş olmasını şöyle özetlemiştir:

"Onun genelde İslâm âlemine ve özellikle de İran'a ve İranlılara karşı muhabbeti gerçekten sınır tanımazdı; kalbinin derinliklerinden gelen hisler ve ruhî tutkularından başka makam, mal, siyaset veya kendi vatanına hizmet ve benzeri hiçbir amacı yoktu; açıkçası o iyi, zarif, güzel, gerçek ve doğru olan her şeye âşik idi, onların zıddı olan her şeyden de nefret ederdi..."²⁷

²⁴ Bk. Browne, *A Year Among The Persians* (giriş) s. 11. Farsça çeviride de hata vardır. Bk. *Yek Sâl der Miyân-i İrânîyân* (muk.), s. 56.

²⁵ Bk. Browne, *a.g.e.*, s. 26-27; krş. Bedevî, *a.g.e.*, s. 52; Muctebâ'î, *a.g.e.*, B II, 619.

²⁶ Bk. Browne, *a.g.e.*, s. 29-31; Kazvîni, *a.g.e.*, II, 313-14.

²⁷ Kazvîni, *a.g.e.*, II, 294.

“O merhumun eli ve kalbi çok cömertti, her millet ve dinden fakir ve yardıma muhtaç olanlara mutlak bir şekilde yardımda bulunurdu; ya para verirdi, ya iş bulurdu veya aracı olurdu... özellikle bilgin ve erdemlilere kitap yardımında bulunma hususunda dillere destan olmuştu... Daima derdi: ‘Kitap neşrinden temel amaç, onların ilim ehlinin eline ulaşması ve muhtaçların o kitaplardan yararlanması dışında bir şey değildir.’”²⁸

Çok sayıda kitap ve makale yazmış olan Brawne’ın İran edebiyatı tarihi, modern şiir ve siyasî tarihiyle ilgili dört ciltlik *A Literary History of Persia* (Cambridge 1902-1924), *The Press and Poetry of Modern Persia* (Cambridge 1914), *The Persian Revolution of 1905-1909* (Cambridge 1910), *A brief narrative of recent events in Persia* (London 1909), *The Persian crisis of Decembre 1911* (Cambridge 1912), *Handlist of Muhammmadan manuscripts in the Libery of the University of Cambridge* (1900) ve benzeri eserleri; Bâbîlik ve Bahâîlikle ilgili, *A travellers narrative Written to illustrate the epistode of the bâb; The Tarikh-i Jadîd, or New History of Mirzâ 'Ali Muhammed, the Bâb; Materials for the study of the Bâbî religion* (Cambridge 1918) gibi eserleri hâlâ kendi alanlarında temel kaynaklar olmaya devam etmektedir. Ayrıca yazar birçok Farsça elyazmasını tashih ederek neşretmiştir.²⁹

²⁸ Kazvîni, *a.g.e.*, II, 322-23.

²⁹ Eserleri için bk. Browne, E.G., *A Literary History of Persia*, Cambridge 1902-1924; Aynı müellif, *Yek Sâl der Miyân-i Îrâniyân*, s. 16-67; Topuzoğlu, *a.g.e.*, VI, 336-337; Kazvîni, *a.g.e.*, II, 303-313; Dehhudâ, *a.g.e.*, X, 811-12; Muctebâ’î, *a.g.e.*, B II, s. 618-20; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 47-48. Eserlerinin ayrıntıları için özellikle bak. *Ferheng-i Hâverşinâsân*. (editör, Pervîz Muşkînnijâd), Tahran 1382, II, 181-191

SUMMARY

In this article, it will be investigated that the relation of famous English scientist E. G. Browne to show interest the East languages and his studies about this area. But at the age of only fifteen, in 1877, his interest in the Middle East had been aroused by the Russo-Turkish War, in which characteristically his sympathy lay with the side that was unpopular in Britain, the Turkish. At this point his "Oriental" studies began, with Turkish, to which Persian and Arabic. To study on Turkish literature and to see Turkish scientists, he came a few times to İstanbul (Constantinople) and Anatolia. After the early death of the Turcologist E. J. W. Gibb in 1901, Browne took responsibility for putting a large part of Gibb's History of Ottoman Poetry into final form and seeing it through the press. He is one orientalist, which spend his all life to investigating of East languages and their literatures and cultures instead of his profession the medicine.